

Jak wychować twórcze dziecko?

MARIA JANKOWSKA

Badacze zajmujący się problematyką twórczości nie znaleźli dotąd jednolitej koncepcji czym ona jest i w jakich wytworach się przejawia. Uważam, że warto przytoczyć najważniejsze i najbardziej charakterystyczne stanowiska, by przedstawić złożoność i wielopłaszczyznowość samego zjawiska twórczości.

Definicje i koncepcje twórczości

Z. Pietrański definiuje twórczość jako „aktywność przynosząca wytwory dotąd nieznanne, a zarazem społecznie użyteczne”¹. Natomiast E. P. Torrance traktuje twórczość jako „uwrażliwienie się na problemy, niedostatki, luki w wiedzy, brakujące elementy, dysharmonie i tym podobne; identyfikowanie trudności; poszukiwanie rozwiązań, próby zgadywania lub formułowania hipotez dotyczących zauważonych niedostatków; wielokrotne testowanie sformułowanych hipotez i na zakończenie ogłaszanie rezultatów”². Rickards określa twórczość jako „osobisty, częściowo nieświadomy proces odkrywania, który prowadzi do nowych i ważnych sposobów rozumienia czegoś”³. A. H. Maslow natomiast wyróżnia talent twórczości i twórczość osoby samoaktualizującej się będącą cechą wspólną ludzkiej natury⁴.

Interesującą koncepcję twórczości podał J. Koziński. Wyróżnił on w życiu człowieka

dwa rodzaje zadań – ochronne i transgresyjne. Te pierwsze stanowią działania adaptacyjne, oparte o nawyki i służące zachowaniu zastanego status quo. Ich przeciwieństwem są działania transgresyjne będące świadomym wykraczaniem poza zastane granice, leżące u podstaw wszelkich zmian⁵.

¹ Z. Pietrański, *Myslenie twórcze*, Warszawa 1969.

² T. Proctor, *Twórcze rozwiązywanie problemów*, Gdańsk 2002, s. 18.

³ tamże, s. 19.

⁴ A. H. Maslow, *Twórczość u osób samoaktualizujących się*, [w:] K. Szmidt, (oprac), *Porządek i przygoda. Lekcje twórczości. Antologia tekstów do psychopedagogiki twórczości*, Warszawa 1997.

⁵ J. Koziński, *Transgresja i kultura*, Warszawa 2002.

Natomiast E. Nęcka rozróżnia twórczość przez duże „T” – elitarną i małe „t” – egalitarną. Ponadto uwzględnia cztery poziomy twórczości na podstawie dwóch kryteriów: złożoności zjawisk psychicznych i doniosłości społecznej oceny wytworu. Pierwszy poziom twórczości – najniższy – to twórczość płynna, będąca uosobieniem potencji człowieka i stanowiąca niezbędne podłoże dla pozostałych etapów twórczości. Drugi poziom – to twórczość skryzalizowana, wiążąca się z wykorzystaniem zadatków człowieka w procesie dążenia do celu czy rozwiązywania problemów. Na tym etapie konieczna jest już konkretna wiedza, umiejętności i doświadczenie⁶.

Podział E. Nęcki zbliżony jest do klasyfikacji I. Taylora, wyróżniającego pięć stopni twórczości rozumianej jako hierarchiczny proces przechodzenia od najniższego stopnia do najwyższego⁷. Najwcześniej pojawia się twórczość ekspresyjna ujawniająca się już w dzieciństwie w postaci różnych wytworów (np. rysunki, fantastyczne opowiadania). Później kształtuje się twórczość produkcyjna, która jest ukierunkowana na wytwarzanie rzeczy oryginalnych i ujawniająca się w profesjonalnych wytworach artystycznych lub naukowych. Następną jest twórczość inwencyjna, ujawniająca się w swobodnym i pomysłowym posługiwaniu się różnymi dostępnymi metodami, technikami czy materiałami. Wyrazem twórczości innowacyjnej jest doskonalenie i modyfikacja poprzedniego poziomu. Najwyższa w hierarchii jest twórczość nowatorska, dająca początek nowym, nie występującym wcześniej rzeczom i zjawiskom.

Interesującym i stosunkowo nowym spojrzeniem na twórczość jest traktowanie jej jako przezwyciężanie barier, czyli czynników hamujących bądź uniemożliwiających proces twórczy. W. Dobrołowicz wyróżnia trzy grupy barier: przedmiotowe, podmiotowe (osobiste) i psychospołeczne⁸. Do pierwszej kategorii zali-

cza przeszkody fizyczne, finansowe, materialne i techniczne. Bariery psychospołeczne dotyczą przeszkód tkwiących w strukturach społecznych, rządzących się prawami socjologicznymi, choć mieszczą się w psychice człowieka. Ujawniają się one głównie w błędnych przekonaniach, stereotypach i uprzedzeniach. Jednak największe znaczenie wśród czynników utrudniających proces twórczy stanowią bariery tkwiące w samej jednostce. Wyróżnia się tu cztery grupy barier: percepcyjne, umysłowe, emocjonalno-motywacyjne i przeszkody osobowościowe. Bariery percepcyjne dotyczą procesów spostrzegania występujących przede wszystkim w schematach spostrzeniowych, polegających na dostrzeganiu nie rzeczywistych lecz oczekiwanych przedmiotów, zjawisk i rzeczy. Bariery umysłowe odnoszą się do myślenia i wyobraźni oraz ujawniają się w sztywności, inercji (beźładności) i tendencyjności w myśleniu. Bariery emocjonalno-motywacyjne należą do głównych przeszkód postawy twórczej człowieka. Dotyczą one braku wiary w powodzenie przedsięwzięcia, lęku przed nieznanym, niepowodzeniem i ośmieszeniem się. Natomiast przeszkody osobowościowe wynikają z nieadekwatnego obrazu samego siebie i otaczającej rzeczywistości, braku wiary w swoje możliwości, postawy pesymistycznej, słabej woli, nieumiejętności zorganizowania i rozplanowania codziennych zajęć, braku odwagi, nadmiernego konformizmu oraz lenistwa⁹.

Dokonując systematyzacji przedstawionych definicji i koncepcji twórczości można wyodrębnić cztery grupy zagadnień, które należy osobno rozpatrywać w aspekcie kształtowania postawy twórczej. Pierwszy – ujmuje twórczość w kategoriach wytworu, drugi – zwraca uwagę na aspekt podmiotowy, trzeci – koncentruje się na psychicznym procesie, a czwarty – uwzględnia otoczenie podmiotu, które może pełnić rolę stymulatorów, jak i inhibitorów twórczości. Każde z tych zagadnień

⁶ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2001.

⁷ J. Sołowiej, *Psychologia twórczości*, Gdańsk 1997.

⁸ W. Dobrołowicz, *Psychika i bariery*, Warszawa 1993a.

⁹ W. Dobrołowicz, *Antykreatywność – bariery psychiczne i psychospołeczne*, [w:] E. Dombrowska, A. Niedźwiecka (oprac), *Twórczość – wyzwanie XXI wieku*, Kraków 2003.

ujmuje jakiś ważny aspekt twórczości, ale dopiero synteza ich wszystkich jest w stanie przybliżyć to ciągle niezbadane wielowymiarowe zagadnienie.

Obecnie twórczości nie kojarzy się wyłącznie z dziełami sztuki, np. rzeźbą, malarstwem, haftem artystycznym lub też z dziełami literatury, albo z wynalazkami z dziedziny nauki i techniki. Powszechnie wiadomo, że twórczość nie jest wynikiem działalności nielicznej grupy osób o wybitnych zdolnościach i predyspozycjach odbiegających od tych, jakie posiadają przeciętni ludzie. Twórczość ujmuje się wieloaspektowo, całościowo, jako efekt współdziałania systemu poznawczego, osobowościowego i aksjologicznego jednostki twórczej w powiązaniu ze środowiskiem ją wspomagającym.¹⁰

Uwarunkowania twórczości

Koncepcja twórczości jako stylu twórczego zachowania stała się odwzorowaniem wielowymiarowego systemu procesów, za pośrednictwem których człowiek rozwiązuje problemy twórcze i tworzy nowe dzieła. Nie można też już zaliczać twórczości do wąskich dziedzin działalności ludzkiej, ponieważ niemal w każdej dziedzinie życia człowiek potrafi zaznaczyć swoją inwencję, oryginalność i pomysłowość. Liczne badania wykazały, że osiągnięcia twórcze nie zależą od wybitnych zdolności umysłowych, lecz raczej od chęci przełamania nawyków, stereotypów i konwencji w codziennym życiu oraz od umiejętności spojrzenia na problemy z różnych aspektów. Obok systemów poznawczych w kształtowaniu twórczego stylu życia wpływ mają określone cechy osobowości oraz posiadanie systemu wartości.

Twórczość jest uwarunkowana czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi. Czynniki wewnętrzne zlokalizowane są w osobie samego twórcy, a czynniki zewnętrzne dotyczą otocze-

nia twórcy. Nie ulega wątpliwości, że środowisko, w którym żyje człowiek, może wpłynąć pozytywnie na jego postawę twórczą. Psychologowie zajmujący się twórczością uważają, że człowiekowi potrzebny jest tzw. klimat sprzyjający twórczości, czyli odpowiednia atmosfera społeczna i możliwości rozwoju intelektualnego, natomiast warunki materialne pełnią tutaj rolę drugorzędą¹¹. Sprzyjający klimat zapewnia dziecku ukształtowanie się odpowiednich cech osobowości koniecznych dla zaistnienia działania twórczego. C. Rogers uważa, że wśród czynników zewnętrznych sprzyjających twórczości najważniejsze jest poczucie psychicznej wolności i bezpieczeństwa. Wolność oznacza tu swobodę pełnej ekspresji, natomiast bezpieczeństwo zapewnia bezwarunkową akceptację i empatyczne zrozumienie środowiska¹². Badacze zwrócili uwagę na konkretne oddziaływania środowiska, które warunkują działania twórcze jednostki.

Badacze uwarunkowań twórczości uważają, że bardzo ważne znaczenie w kształtowaniu twórczości u człowieka ma okres dzieciństwa i tu podkreślają rolę przede wszystkim rodziców, którzy sami powinni być ludźmi twórczymi. J. Sołowiej, opisując atmosferę domu rodzinnego, z którego wyłonił się twórca, zwraca uwagę na takie czynniki, jak: zaangażowanie rodziców do wiedzy, chęć zdobywania nowych umiejętności i wiadomości oraz szerokie horyzonty myślowe, wczesna stymulacja rozwoju poznawczego dziecka, jasno sprecyzowany i egzekwowany system wartości, wczesne pozwalanie na przejawy samodzielności u dziecka, zaufanie do dziecka i umożliwienie mu odpowiedniej dla wieku swobody działania¹³.

Psychologowie zastanawiali się także nad cechami umysłowymi człowieka warunkującymi jego twórcze osiągnięcia. Najwięcej prac poświęcono roli inteligencji ogólnej w aktywności twórczej¹⁴. Z badań tych wyni-

¹⁰ A. Strzalecki, *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*, Wrocław 1989.

¹¹ W. Dobrotowicz, *Psychologia...*, dz. cyt.

¹² C. R. Rogers, *O stawianiu się osobą*, Poznań 2002.

¹³ Tamże, s. 25.

¹⁴ G. Mietzel, *Wprowadzenie do psychologii*, Gdańsk 1922, s. 204-221.

ka, że wysoki iloraz inteligencji nie jest czynnikiem, który decyduje o cechach intelektu człowieka twórczego. Można mieć wysoką inteligencję, a jednocześnie uzyskiwać słabe wyniki w rozwiązywaniu problemów twórczych, lub też legitymować się przeciętnym ilorazem inteligencji i posiadać niezwykle osiągnięcia w dziedzinie rozwiązywania twórczych problemów.

Okazało się na podstawie badań Guillauda, że duże znaczenie dla myślenia twórczego mają pewne cechy umysłu zwane zdolnościami twórczymi¹⁵.

Jedną z najważniejszych zdolności jest tzw. wrażliwość na problemy, czyli zdolność dostrzegania nowych problemów. Człowiek twórczy potrafi analizować sytuacje, dostrzegać w nich luki, stawiać pytania. Ma to związek z oryginalnością myślenia. Dzięki niej człowiek wytwarza pomysły, które mogą być zaskakujące i odmienne od dotychczas znanych prób rozwiązań. Oryginalność myślenia ułatwia przezwyciężenie wyuczonych schematów i nawyków będących w sprzeczności z twórczością. Najważniejszą rolę w myśleniu człowieka twórczego odgrywa giętkość myślenia. Umożliwia ona szybką zmianę kierunku poszukiwań, przełamywanie błędnych nastawień i przystosowywanie metod rozwiązywania problemów do zmieniającej się sytuacji.

Cechy intelektu, czyli zdolności twórcze, takie jak: umiejętność dostrzegania problemów, giętkość i oryginalność myślenia, odgrywają ważną rolę w aktywności twórczej, ale nie są wystarczające dla procesu twórczego, który wymaga silnej motywacji, niezwyklej wytrwałości i dyscypliny wewnętrznej. Stąd odpowiednie zdolności umysłu muszą współgrać z pewnymi cechami osobowości, które gwarantują sukces dostrzegania i rozwijania problemów twórczych.

Psychologowie zajmujący się twórczością wykonali szereg badań empirycznych, aby odpowiedzieć na pytanie: czy twórcy posiadają

jakiś określony i typowy dla nich specyficzny zestaw cech osobowości. Okazało się, że mimo istniejących różnic indywidualnych między twórcami, można wyróżnić następujące cechy osobowości występujące u większości jednostek twórczych¹⁶:

- otwartość umysłu, czyli tolerancja na informacje niepewne, sprzeczne, dziwne, która nie polega na bezkrytycznej ich akceptacji, lecz na uważnym ich rozpatrywaniu;
- silna motywacja wewnętrzna charakteryzująca się wytrwałością i uporem w rozwiązywaniu problemów. Głównym motywem pracy twórców jest ciekawość poznawcza i zadowolenie związane z rozwiązywaniem problemów. Natomiast mniejsze znaczenie ma gratyfikacja materialna;
- niezależność w myśleniu i działaniu. Ludzie twórczy są nonkonformistami, postępują zgodnie z własnymi przekonaniem. Trudniej ulegają naciskowi grupy, w której żyją. Odrzucają konwencje i sztywne schematy postępowania;
- pozytywny stosunek do siebie oraz poczucie własnej wartości i godności;
- preferencja umiarkowanego ryzyka;
- umiarkowany krytycyzm, czyli umiejętność dokonania krytycznej oceny stanu wiedzy naukowej, duża ostrożność w przyjmowaniu nowych hipotez i teorii, nieuleganie presji mody i reklamy. Jednak znane są przypadki osób twórczych, krytycznych wobec własnej wiedzy naukowej, a bezkrytycznych, naiwnych i łatwowiernych w innych praktycznych sferach działalności człowieka;
- poczucie przeznaczenia, sensu i wartości dotyczącej swojej pracy, stąd często biorą odpowiedzialność za losy kraju, społeczeństwa itp.;
- szerokie zainteresowania innymi, niż ich zawodowe, dziedzinami wiedzy, np. wybitni fizycy interesują się sztuką lub filozofią.

¹⁵ J. Kozielski, *Czynność myślenia*, [w:] T. Tomaszewski (red) *Psychologia*, Warszawa 1976, s. 407-409.

¹⁶ Tamże, s. 409-410; E. Nęcka, *Twórczość*, [w:] J. Strelau (red), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, T. 2, Warszawa 2000, s. 803-804.

Podany zestaw cech osobowości wybitnych twórców jest z pewnością niepełny i nieprecyzyjny, a także nie jest on charakterystyczny wyłącznie dla twórców. Zdaniem E. Nęcki, badając osobowość twórców należy nie tylko poszukiwać powierzchownych zależności korelacyjnych pomiędzy cechami osobowości, lecz raczej dokonać analizy sposobu funkcjonowania osobowości człowieka zaangażowanego w aktywność twórczą¹⁷. Takie badania pod koniec lat dziewięćdziesiątych przeprowadzili A. i R. Davidsonowie badając osoby zadowolone z życia, które w opinii własnej i swego otoczenia wzniesły się w życiu ponad przeciętność i prowadzili twórczy styl życia. Badacze ci podali zestaw charakteryzujących ich cech osobowości. Były więc to osoby pełne życia i radości, towarzyskie i przyjazne innym ludziom, posiadające wiarę we własne siły i możliwości, z uporem dążące do celu w oparciu o przyjętą przez siebie hierarchię wartości, potrafiące znaleźć się w każdej sytuacji życiowej. Osoby te były wewnętrznie zadowolone, pomimo trudnych warunków życiowych, miały poczucie sensowności swojego działania oraz były odporne zarówno na sukces, jak i niepowodzenie¹⁸.

Dziś już nikt nie kwestionuje, że twórczość wymaga nie tylko posiadania określonych cech umysłowych, ale także cech osobowości. Nikt też bez pracy nad sobą nie stanie się jednostką twórczą. Natomiast odpowiednie wychowanie dziecka może przyczynić się do tego, by w przyszłości, jako dorosły człowiek, mógł dokonywać twórczych dzieł.

Zadania rodziców w kształtowaniu postawy twórczej dzieci

Jak więc wychować dziecko, aby posiadało jak najwięcej wyróżnionych cech oraz było zadowolone z siebie i życia, a równocześnie dokonało odkryć społecznie pożytecznych?

Jak pomóc dziecku odnaleźć w sobie zdolności i przekonać je, że samorealizacja i twórczość są tymi wartościami, które powinny stać się naczelną zasadą jego postępowania, ponieważ przez to rozwijają siebie, tworzą dzieła społecznie wartościowe i tym samym wypełniają zamysł Boży dany człowiekowi poprzez fakt stworzenia świata?

Alan i Robert Davidsonowie podali sześć zasadniczych elementów prawidłowego wychowania dziecka przez rodziców, których przestrzeganie daje dzieciom szansę bycia twórczym człowiekiem. Są to:

1. Właściwe porozumienie z dzieckiem.
2. Wspomaganie jego rozwoju intelektualnego.
3. Stosowanie odpowiedniej dyscypliny.
4. Wpajanie poczucia własnej godności.
5. Pomoc dziecku w budowaniu hierarchii wartości.
6. Utrzymywanie przez dziecko więzi społecznych¹⁹.

Warto dokładniej przedstawić te zasady, by wiedzieć, jakie działania należy przedsięwziąć, by wychować twórcze dziecko.

1 Warunkiem **właściwego porozumiewania się** między ludźmi jest umiejętne słuchanie drugiej osoby i mówienie w taki sposób, by ona

¹⁷ Tamże, s. 805.

¹⁸ A. Davidson, R. Davidson, *Tajemnica sukcesu. Jak wychować wspaniałe dziecko*, Warszawa 2000.

¹⁹ Tamże, s. 11.

zrozumiała sens przekazu. Umiejętności te są niezbędne w różnorodnych dziedzinach ludzkiego życia, ale jest to szczególnie ważne w kontaktach między dziećmi i ich rodzicami w każdym wieku. Rodzice chcąc nauczyć dziecko komunikowania się powinni słuchać, co mówi, dużo z nim rozmawiać i starać się je rozumieć. Dzieci uczą się wszelkich zachowań przede wszystkim od swoich rodziców, w tym także komunikowania się. Stąd rodzice chcąc nauczyć swoje dzieci właściwego sposobu porozumiewania się, sami muszą takie umiejętności posiadać. Bardzo ważne jest, by rodzice pozwolili dziecku na niekrępującą je formę wypowiedzi i niezależnie od wieku traktowali je i jego wypowiedź z należytą uwagą. Powinni więc wystrzegać się stosowania barier komunikacyjnych, które utrudniają właściwe porozumiewanie się i często są przyczyną wielu niewłaściwych zachowań, a nawet zaburzeń.

Do najczęstszych barier komunikacyjnych stosowanych przez rodziców należą: krytykanctwo, oskarżanie, przesadne pouczanie, tendencja do nadmiernego pomagania, która w konsekwencji nie sprzyja ukształtowaniu się samodzielności u dzieci.

Rodzice starając się wychować dziecko do twórczości w procesie porozumiewania się mogą zwrócić uwagę na następujące zasady postępowania:

- gotowość do rozmowy z dzieckiem w każdej sytuacji,
- mówić do dziecka od samego początku, jeszcze przed jego urodzeniem,
- mieć czas na rozmowę z dzieckiem,
- wykazywać cierpliwość w odpowiadaniu na pytania dziecka,
- dzielić się z dziećmi swoimi emocjami, odczuciami i spostrzeżeniami (wówczas dziecko nauczy się mówić o emocjach, własnych odczuciach, spostrzeżeniach i przemyśleniach),
- nie bać się prowadzenia rozmów na trudne tematy.

2 Zachęcanie do rozwoju intelektualnego dzieci stanowi jedno z najważniejszych zadań procesu wychowawczego prowadzącego do twórczości. Rodzice poprzez obserwację dziecka i odpowiednie oddziaływanie mogą rozpoznać jego uzdolnienia, pokierować nimi oraz pomóc dziecku je odkryć. Chcąc swoim dzieciom stworzyć atmosferę sprzyjającą twórczemu myśleniu i działaniu mogą podjąć szereg przedsięwzięć umożliwiających i wspomagających ich rozwój psychiczno-intelektualny m.in.²⁰:

- Zapewnienie dziecku stabilnego i stymulującego otoczenia, w którym będzie miało zaspokojone swoje potrzeby fizyczne, psychiczne, społeczne i duchowe.
- Pomaganie dziecku odkrywać własne, indywidualne zdolności intelektualne, często wymagające wykraczania poza ramy szkolnych programów nauczania.
- Obserwowanie osobowości dziecka, jego typu inteligencji, zdolności i zainteresowań oraz pomaganie mu w ich dostrzeganiu i rozwijaniu. Nie należy tłumić ich, zaniedbywać i ograniczać.
- Pozwalanie i zachęcanie dziecka do wymyślenia nowych, swobodnych, niezwykłych i niekiedy całkiem szalonych pomysłów oraz idei.
- Pozostawienie dziecku rozumnej swobody. Okazywanie mu zaufania.
- Pozostawienie dziecku możliwości ujawniania inwencji twórczych nie wymagając od niego, aby bezwzględnie wierzył w to, co już zostało udowodnione, ale pozwalanie mu na własne poszukiwanie, sprawdzanie i weryfikowanie.
- Pozwalanie dziecku na spontaniczność.
- Podejmowanie działań stymulujących i nie ograniczających oryginalności, nietypowości oraz indywidualności dziecka.
- Nie należy korygować wytworów działania dziecka: np. jeśli dziecko uznało, że na pewno skończyło rysunek, to należy to uszanować i w żadnym wypadku nie poprawiać.

²⁰ M. Jankowska, *Jak w rodzinie kształtować u dzieci kreatywność i twórczy styl życia?*, [w:] E. Dąbrowska, A. Niedźwiecka (oprac.), *Twórczość – wyzwanie XXI wieku*, Kraków 2003, s. 72-74.

- Pozwalanie dziecku na samodzielne rozwiązywanie problemów.

3 Coraz częściej i śmielej psychologowie oraz pedagodzy podkreślają pozytywny **wpływ wprowadzenia właściwej dyscypliny** w wychowaniu dziecka dla ukształtowania się u niego określonych nawyków i sposobów zachowań.²¹

Rodzice dbający o właściwe wychowanie swego dziecka łączą dyscyplinę z mądrą miłością zapewniającą mu potrzebę bezpieczeństwa i dającą poczucie własnej wartości oraz wiarę w sensowność własnego istnienia. Zapewnienie dziecku tych ważnych potrzeb stwarza możliwość jego wszechstronnego rozwoju i warunkuje ukształtowanie się postawy twórczej do życia. Jednak jest to możliwe tylko w sytuacji, gdy rodzice sami potrafią się dyscyplinować. Przekazując dziecku wzorce dyscyplinowania dają mu jeden z najważniejszych darów właściwego funkcjonowania. Kto ich nie otrzymał w „posagu” od swoich rodziców, może co prawda uzyskać je z innych źródeł, jednakże za cenę ogromnych wysiłków, często wieloletnich i nie zawsze skutecznych, ale często zaprzepaszczając może nawet na zawsze inwencję twórczą swych dzieci.

Dyscyplina spełnia pozytywną rolę i warunkuje prawidłowy rozwój psychiczny dziecka tylko w ściśle określonych warunkach. Reguły dyscypliny muszą być sprawiedliwe, skuteczne, zrozumiałe i zaakceptowane przez tych, do których się odnoszą. Należy zatem uwzględnić indywidualność każdego dziecka, jego wiek, poziom intelektualny, wrażliwość emocjonalną. Najważniejszą zasadą dyscyplinowania jest konsekwencja jej stosowania, ponieważ dzięki niej rodzice zapewnią sobie właściwy szacunek i autorytet, którego dzieci bardzo potrzebują. Jednak nie może to być styl wychowania apodyktyczny i dominujący, lecz oparty na autorytecie i pełen szacunku do dziecka, w którym rodzice wspólnie z nim ustalają reguły funkcjonowania. Umożliwia to dziecku nauczenie się współdziałania z rodzicami i pozostałymi członkami rodzi-

ny, uczy je samodzielności, odpowiedzialności, umiejętności podejmowania decyzji i ponoszenia za nie konsekwencji. Z dyscypliną jest także związana odpowiedzialność za podjęte działania i obowiązki, zdolność wybierania między przyjemnością a koniecznością, umiejętność dokonywania gratyfikacji oraz konsekwentne dążenie do celu. Wpojenie dziecku tych wszystkich zasad i sposobów funkcjonowania jest żmudną, mozolną i trudną czynnością wychowawczą. Pozwala jednak na dokonanie ważnego procesu przekształcenia się dyscypliny w samodyscyplinę, która z kolei jest niezbędna w twórczym stylu życia, w poszukiwaniach rozwiązań trudnych problemów teoretycznych i praktycznych.

4 **Nauka szacunku do samego siebie** jest następnym czynnikiem nieodzownym w wykonywaniu twórczych zadań. Wiąże się ona z tworzeniem właściwej samooceny. Rodzice przebywając z dzieckiem od chwili jego urodzenia mają decydujący wpływ na ukształtowanie się określonego obrazu samego siebie. Psychologowie w swoich badaniach udowodnili wpływ rodziców na to, jaki obraz samego siebie posiadają ich dzieci. Stosunek rodziców do dzieci, ich postawa, opinie wyrażane pod ich adresem, wyrażanie krytyki i dezaprobaty – wszystko to wpływa na samoocenę dziecka. Tylko dzieci, które czują się kochane i w pełni akceptowane przez rodziców, budują adekwatny obraz samego siebie. Jednak pozytywna samoocena nie wystarcza do tego, by dziecko nabrało przekonania, że jest na tyle wartościowym i zdolnym człowiekiem, że może być twórcze i kreatywne. Rodzice powinni także podjąć odpowiednie działania wychowawcze, by dzieci poczuły się kompetentne, uwierzyły w słuszność własnych sądów, nauczyły się bronić własnych decyzji, wytwarzały nowe, innowacyjne pomysły oraz podejmowały próby samodzielnego i odpowiedzialnego rozwiązywania wszelkich problemów. Jednak tylko rodzice sami posiadający poczucie własnej wartości są w stanie przekazać go dzie-

²¹ W. D. Wall, *Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa*, Warszawa 1986.

ciom, pozwalając im nabrać szacunku do samych siebie. Wówczas dziecko każdą życiową porażkę potraktuje jako jeszcze jedno doświadczenie, a nie jako dowód własnej niedoskonałości. Umiejętność ta jest niezbędna w cierpliwym choć trudnym ukierunkowaniu się na osiągnięcie celów, stawianie hipotez i weryfikowanie ich²².

Okazywanie przez rodziców bezwarunkowej miłości dziecku warunkuje ukształtowanie prawdziwego i stabilnego obrazu samego siebie, dającego mu poczucie własnej wartości i akceptacji siebie, co w przyszłości może zaowocować kreatywnym i twórczym stylem życia.

5 Następnym czynnikiem wspomagającym wychowanie do twórczości jest kształtowanie u dziecka **hierarchii wartości**. Wartości stanowią zbiór zasad, przekonań, ideałów, standardów, które ustalają normy i kierunki działania człowieka, są czynnikami ukierunkowującymi zachowanie ludzi w sytuacjach społecznych stanowiąc kryterium wyboru celu dążeń jednostki²³. Dzięki wartościom człowiek dokonuje ocen moralnych, ustala, czy coś jest ważne czy nieistotne, warte zainteresowania i ponoszenia trudu czy też nie.

System wartości przekazywany jest dzieciom przede wszystkim za pośrednictwem rodziny, ale także przez przyjaciół, kolegów, instytucji społecznych, religijnych, środków masowego przekazu. Jednak najważniejsze wartości przekazuje się w rodzinie, w której rodzice nawzajem się szanują, kochają i podziwiają oraz tak samo traktują swoje dzieci – niezależnie od wieku dziecka czy też sytuacji rodziny. Rodzice wpajają dzieciom system zasad etycznych poprzez dawanie im własnego przykładu oraz podając instrukcje i reguły postępowania. Przekazywanie wartości polega na wyrobieniu wewnętrznej wiary w słuszność przyjmowanych kanonów. Można tego dokonać zachowując podstawowe zasady.

6 **Relacje interpersonalne** są jednym z najważniejszych sfer funkcjonowania człowieka. Dzieci uczą się zachowań społecznych obserwując rodziców, rodzeństwo, przyjaciół, rówieśników i obcych ludzi w różnych sytuacjach społecznych. Nawiązywanie kontaktów interpersonalnych jest jedną z podstawowych umiejętności zapewniających dziecku zabezpieczenie wszelkich jego potrzeb niezbędnych do życia, a zwłaszcza ukierunkowują na twórczość.

Ażeby mieć pozytywne stosunki z innymi ludźmi, trzeba się przede wszystkim nauczyć zawierania i podtrzymywania znajomości. Dziecko, które nie potrafi włączyć się do zabawy z innymi dziećmi, nie wie jak się zachować w towarzystwie, może mieć trudności w przyszłości: w szkole, w miejscu pracy, w życiu osobistym. Izolacja od innych ludzi może stanowić barierę nie do pokonania w rozwoju intelektu, możliwości dziecka, co prowadzi do zahamowania nie tylko zdolności twórczych, ale także może wpłynąć negatywnie na rozwój jego osobowości, powodując nawet zahamowanie lub zaburzenie.

Stąd rodzice, chcąc pomóc dziecku w rozwoju jego twórczej postawy, powinni nauczyć dziecko nawiązywać kontakty społeczne z rówieśnikami, pozwalać mu na posiadanie grona znajomych, kolegów, przyjaciół, a także uczyć je podstawowych zasad współdziałania, rozwiązywania konfliktów, prowadzenia negocjacji.

Rodzice są przede wszystkim odpowiedzialni za kształtowanie postawy twórczej swoich dzieci. Na nich szczególnie spoczywa obowiązek zaspokojenia wszelkich potrzeb dzieci zapewniając im pełny rozwój fizyczny, psychiczny, społeczny i duchowy. Jednak w wychowaniu do twórczości nie można pominąć roli nauczycieli, którzy również powinni dbać o pełny rozwój osobowy uczniów, ze szczególnym uwzględnieniem dbania o kształtowanie sfery intelektualnej, niezbędnej wszakże w twórczości.

²² M. Jankowska, *Kształtowanie osobowości dziecka – najważniejszym zadaniem rodziny*, [w:] J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski (red), *Troska o człowieka w rodzinie i szkole*, Olecko 2001.

²³ K. Ostrowska K., *Nie wszystko o wychowaniu*. Warszawa, 2000.

Zadania nauczycieli w kształtowaniu procesów poznawczych u dzieci stanowiących podstawę rozwoju twórczości

W czasie zdobywania wiedzy, która jest niezbędna, aby móc rozwijać się twórczo, uczestniczą różne procesy poznawcze. Wśród nich wyróżnia się: wrażenia, spostrzeżenia, pamięć, uczenie się, wyobrażenia, uwagę i myślenie. Najprostsze czynności poznawcze polegające na odbiorze wrażeń zmysłowych dokonują się dzięki spostrzeganiu, natomiast najdoskonalszy poziom poznania stanowią procesy wyobrażenia, myślenia oraz pamięci i uczenia się²⁴. W procesie ich kształcenia dużą rolę odgrywają nauczyciele, którzy poprzez zajęcia dydaktyczne, rozmowy z dziećmi wpływają na sposób odbierania przez nie rzeczywistości.

Kierowany przez nauczycieli proces poznania powinien się opierać na spostrzeganiu przez dzieci konkretnych przedmiotów i zjawisk, co odbywa się w przedszkolu zarówno podczas zajęć, jak i w czasie zabaw swobodnych. W tym celu nauczyciel może wykorzystać pomoce naukowe, organizować zajęcia praktyczne, przeprowadzać obserwacje i eksperymenty. Od jakości tych oddziaływań w dużej mierze zależy rozwój poznawczy dziecka.

W usprawnianiu spostrzegawczości przedszkolaka nauczyciel zwraca uwagę na aktywizację różnych analizatorów, dzięki czemu spostrzeżenia dziecka stają się dokładniejsze, a poznanie danego przedmiotu bardziej wszechstronne. Kształceniu spostrzegawczości sprzyjają zajęcia wymagające obserwowania i analizowania różnych przedmiotów lub zjawisk. Dokonywać się to może poprzez gry i zabawy terenowe, jak i różne czynności czy zadania wymagające wysokiej sprawności, a przyczyniających się do rozwijania spostrzegawczości.

Nauczyciele wpływają na kształtowanie wyobraźni dziecka. Wyobraźnia spełnia różną funkcję w poszczególnych okresach życia

dziecka. W okresie przedszkolnym jest ona kształcona na podstawie bajek i opowiadań przenoszących dziecko w świat tajemniczych i niezwykłych zjawisk. Bardzo ważne, by w bajkach nie było za dużo upiornych postaci, przemocy, gdyż to może wywoływać pojawienie się u dziecka stanów lękowych, bezsenności, agresji i innych zaburzeń nerwicowych nie sprzyjających rozwojowi psychicznemu. W procesie kształcenia wyobraźni ważną rolę odgrywa kontakt ze sztuką, muzyką i literaturą piękną. Czytanie dzieciom książek oraz zachęcanie ich do czytania, a także zwiedzanie wystaw, galerii obrazów i słuchanie muzyki – to niektóre tylko działania nauczyciela, które pozwolą przedszkolakom rozwinąć zainteresowania i mogą stać się inspiracją do twórczości.

Ważnym procesem poznawczym, który nauczyciel kształtuje w procesie nauczania i wychowania, jest uwaga. W procesie uczenia doskonalą się podstawowe cechy uwagi dowolnej, odgrywające ważną rolę w tworzeniu dzieła i w inicjowaniu różnych pożytecznych i wartościowych przedsięwzięć i zamierzeń.

W czynności uczenia się pamięć jest jednym z najważniejszych procesów poznawczych. Nauczyciel poprzez swoje oddziaływania edukacyjne pomaga dzieciom rozwijać pamięć dowolną, logiczną, a ponadto uczy zasad uczenia się i zapamiętywania. Pamięć stanowi magazyn wiedzy i doświadczeń człowieka, dlatego jest szczególnie ważna podczas rozwiązywania różnych twórczych problemów, wymagających powiązania dotychczasowego stanu rzeczy z nowym, nieznanym odkryciem.

Oprócz przyswajania wiadomości w procesie uczenia, opartego na zapamiętywaniu, następuje kształcenie myślenia uczniów. Nauczyciel, oprócz przekazywania wiedzy oraz kształcenia określonych umiejętności i sprawności, zwraca uwagę na rozwijanie takich form myślenia, które stanowią podstawę samodzielnego rozwiązywania problemów, kierowania własnym działaniem, dokonywania

²⁴ M. Jankowska, *Zarys psychologii*, Warszawa, 2005, s. 168-171.

innowacji i twórczego stosunku do otoczenia.

Jednym z najważniejszych celów nauczania i wychowania w szkole jest wykształcenie u dzieci i młodzieży zainteresowań związanych z przedmiotami nauczania, a także zainteresowań zawodowych, społecznych, kulturalnych, sportowych, turystycznych. Zainteresowanie nie jest tym samym co zaciekawienie. Zaciekawienie jest wzbudzone przez nowe, silne i dotychczas nieznaną jednostce podjęty, powodujące skupienie na nich uwagi mimowolnej. Stąd cechuje je mała trwałość; najczęściej zaciekawienie zanika, gdy bodźce przestają oddziaływać. Natomiast zainteresowanie jest względnie trwałą właściwością indywidualną, która zazwyczaj stanowi inspirację i początek tworzenia wartościowych dzieł. Według A. Guryckiej, „zainteresowanie jest to właściwość psychiczna, która przybiera postać ukierunkowanej aktywności poznawczej w określonym nasileniu i przejawia się w wybiórczym stosunku do otaczających nas zjawisk”²⁵.

Zainteresowania odgrywają także ważną rolę w życiu dziecka i człowieka dorosłego jako źródło motywacji do tworzenia, uczenia się, stanowią źródło aspiracji, radości i osiągnięć. Stąd ważne jest, aby nauczyciele potrafili rozpoznać je u swoich uczniów i nimi kierować. E. Hurlock spośród wielu sposobów rozpoznawania przez nauczyciela zainteresowań dziecka wymienia następujące: obserwacja czynności dziecka, analiza pytań i pragnień, przysłuchiwanie się tematów rozmów, badanie czytelnictwa lub spontanicznych rysunków oraz wypowiedzi dzieci na temat ich zainteresowań²⁶.

Na kształcenie się zainteresowań dzieci i młodzieży wpływa przede wszystkim ich środowisko rodzinne, jednak nauczyciel ukierunkowuje je w dużej mierze w zależności od przedmiotu, którego uczy oraz innych dziedzin wiedzy. Nauczyciel może wpłynąć

i umożliwić uczniowi znaleźć główną dziedzinę jego zainteresowań, a także w miarę możliwości pomóc mu trwać przy niej i ją rozwijać.

Twórcze wychowanie dziecka przyczynia się do ukształtowania u niego postawy twórczego stylu życia. Aby jednak postawa dziecka była rzeczywiście twórcza, musi posiadać określone cechy umysłu i osobowości, które należy w procesie wychowania kształtować, a których w żaden sposób nie wolno pozostawiać przypadkowi. Dziecko powinno doznawać wielu bogatych i różnorodnych przeżyć stymulujących je umysłowo i uczuciowo, dostarczając równocześnie treści, z których może ono tworzyć nowe doświadczenia. Konieczny jest tu pewien stopień opanowania ważnych form myślenia i sposobów zdobywania wiedzy, jak również określone predyspozycje intelektualne i osobowościowe. Rodzice powinni starać się unikać zachowań będących w sprzeczności z kształtowaniem się umiejętności twórczych u dziecka, a także wręcz niszczących jego inwencję twórczą.

Dziecko staje się twórcą wówczas, jeśli jego poziom zdolności i predyspozycji genetyczno-dziedzicznych jest w pewnym stopniu uwarunkowane stymulacją środowiska i możliwościami, jakie ono mu stwarza, a także samą pracą twórcy. Stąd też odpowiednie wychowanie do twórczości stanowi nieodzowne ogniwo w powstawaniu twórczych i kreatywnych sposobów funkcjonowania, a wśród nich najważniejszą rolę odgrywa postawa twórcza środowiska rodzinnego. Bardzo ważne jest także oddziaływanie nauczyciela, który odpowiednio współdziałając z rodzicami pomaga odkryć u dziecka twórczy potencjał intelektualny i go rozwinąć.

Maria Jankowska

Akademia Pedagogiki Specjalnej
w Warszawie

²⁵ Z. Skorny, *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*, Warszawa 1987, s. 112.

²⁶ E. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985, s. 304.